

Muistin poliittisuus ja Berliinin Holocaust-muistomerkki

LIISA KUITTINEN

ABSTRACT
Politics of Memory
and the Holocaust
Memorial in Berlin

This year the world is commemorating the 60th anniversary of the end of the Second World War. The same year Germany is celebrating the opening of the national Memorial to the Murdered Jews of Europe, so called Holocaust Memorial, which has caused a lot of controversy and discussion over many years. This article deals with the question why Germany needs this Memorial. It draws attention to the concepts of memory and politics and shows that the commemoration is an active process. The aim of the article is to show that the erection of the Holocaust Memorial in Berlin is not only an innocent act with which Germany honours the memory of the murdered Jews but it is also an act that constructs the identity of the unified Germany in the 21st century.

Johdanto

Toisen maailmansodan päättymisestä on tullut tänä vuonna kuluneeksi 60 vuotta. Tapahtumaa on muistettu ympäri maailmaa erilaisin muistotilaisuuksin, joiden sarjan aloitti tammikuussa Auschwitz-Birkenaun keskitysleirin vapauttamisen kunniaksi järjestetty suuri muistojuhla.

Samaisena vuonna Saksan pääkaupungissa Berliinissä juhlitaan kansallisen holokaustin muistomerkkin valmistumista. Tämän niin kutsutun Holocaust-muistomerkkin rakentaminen on ollut yli vuosikymmenen mittainen, raskas prosessi, jonka aikana saksalaiset ovat puineet suhdettaan juutalaisten joukkotuhoon ja toisen maailmansodan aikaisiin tapahtumiin. Se on samalla ollut mielenkiintoinen prosessi, joka on nostanut esiin lukuisia kysymyksiä muistin ja muistamisen merkityksestä. Muistomerkkin valmistumista juhlittiin Berliinissä 10. toukokuuta. Suurelle yleisölle muistomerkki avautui 12. toukokuuta.

Näyttää siltä, että toisen maailmansodan päättymisen 60-vuotisjuhlavuonna muisti ja muistaminen ovat erityisen ajankohtaisia. Ne ovat myös

teemoja, jotka viime vuosina ovat alkaneet kiinnostaa eri alojen tutkijoita enenevässä määrin. Mukana on ollut myös joitakin suomalaisia politiikan-tutkijoita. Esimerkiksi menneisyyspolitiikasta väitöskirjansa tehnyt Heino Nyysönen kirjoitti vuonna 2001 tähän lehteen artikkelin, joka käsitteli muiston ja muistuttamisen politiikkaa. Artikkelissaan Nyysönen pohti sitä, miten yhteisöt rakentavat itseään menneen avulla. Hän käänsi saksankielisen *Erinnerungspolitik*-käsitteen (englanniksi *politics of memory*) muistopolitiikaksi ja määritteli siinä olevan kyse ”poliittiseen identiteettiin liittyvästä ilmiöstä, jossa menneisyys on muisto- ja identiteettipolitiikan kamppailun kohteena”. (Nyysönen 2001, 26.)

Muistamisen ja politiikan välisiä suhteita on tutkinut myös Tuija Parvikko, joka kuitenkin lähestyy aihetta hieman eri näkökulmasta kuin Nyysönen: hän on kiinnostunut tietämisen, muistamisen ja arvostelukyvyn välisistä suhteista – siitä, miten jälkipolvet kykenevät arvioimaan menneitä tapahtumia. Parvikko käyttää muistopolitiikan sijasta muistinpolitiikan käsitettä ja katsoo siinä olevan kyse ”menneisyyden muistamista ja ar-

vioimista koskevasta kamppailusta”. (Parvikko 2002, 103.)

Tiedemaailmaa on pitkään leimannut ajatus, että jokaisella akateemisella oppiaineella on omat käsitteensä, jotka muodostavat selvästi rajatun, oman tutkimusalueensa. Näin ollen muisti on perinteisesti nähty joko psykologien tai historioitsijoiden käsitteeksi ja ”omaisuudeksi”. Kuten kansainvälisen politiikan tutkija Yosef Lapid kuitenkin toteaa, käsitteitä ei enää pidetä itsestään selvinä eikä niiden siksi enää katsota kuuluvan automaattisesti jollekin tietylle oppiaineelle (2001, 6). Myöskään muistia ei enää mielletä vain psykologien tai historioitsijoiden ongelmaksi, vaan muistiin liittyvät kysymykset koskettavat monen eri alan tutkijan työtä. Vaikka Suomessa muistin poliittisuuden tutkiminen on yhä melko vähäistä, maailmalla muistin tutkimus kukoistaa jo lähes kaikilla tieteenaloilla.

Tässä muistia käsittelevässä artikkelissani pohdin, miksi Saksa päätti rakentaa pääkaupunkiinsa valtaisan Holocaust-muistomerkin ja mihin Saksa muistomerkkiä tarvitsee. Tätä varten kehitän ajatusta muistin poliittisuudesta eli politisoimalla muistin käsitteen. Määrittelen, mistä niin kutsutussa muistipolitiikassa voisi olla kyse ja miten muistin poliittisuutta voi lähestyä. Käytän tässä hyväkseni antiikin näkemystä *ars memorativasta* eli keinoitekoisesta muistin taidosta. Artikkelin tarkoitus on osoittaa, että Berliinin Holocaust-muistomerkissä ei ole kyse pelkästään murhattujen juutalaisten muiston kunnioittamisesta. Siinä on kyse myös nyky-Saksan identiteetistä ja olemassaolosta.

Lähden liikkeelle muistin käsitteestä. Kerron, että muisti on käsite, jolla on oma historiansa, ja määrittelen, mikä on oma lähestymistapani muistin käsitteeseen. Muistin käsitteen jälkeen pohdin lyhyesti politiikan merkitystä ja kyseenalaistan perinteisen politiikkakäsityksen. Vasta tämän jälkeen yhdistän käsitteet. Tämän viitekehyksen avulla siirryn tarkastelemaan muistomerkkejä ja Berliinin Holocaust-muistomerkin tapausta.

Muistin käsite

Englannin *memory* tarkoittaa suomeksi sekä *muistia* että *muistoa*. Suomen kielessä muistin ja muiston merkitykset kuitenkin poikkeavat hieman toisistaan. Nykysuomen sanakirjan (2002) mukaan muisti tarkoittaa ”kyky[ä] säilyttää henkisenä ’omaisuutenaan’, mielessään elämyksiä, tietoja ja

taitoja sekä tarvittaessa palauttaa ne tajuntaansa”. Muisti voi viitata myös johonkin ”muistamistoinnin keskukseseen” tai ”kuviteltuun orgaaniin”. Muiston sanakirjamerkitys on puolestaan ”muistiin mieleen jäänyt elämys”. Muistolla voidaan myös tarkoittaa jotakin konkreettista esinettä.

Muistin ja muiston sanakirjamerkitykset vaikuttavat ongelmattomilta: muisti on kyky tai jokin kuviteltu orgaani, muisto jokin esine tai kuviteltuun orgaaniin jäänyt elämys. Muisti on kuitenkin paljon mielenkiintoisempi käsite kuin mitä sanakirjan sivuilta on mahdollista saada irti. Kirsti Määttäsen ja Tuomas Nevanlinnan mukaan muistamisessa on kyse ”tuntemisesta ja hengittämisestä, aukiolemisestä maailmalle” (1996, 9). Aivotutkija Steven Rose puolestaan katsoo muistin olevan ”rikas tulkinnan ja tutkimuksen kenttä” (1994, 7).

Muisti on ikivanha käsite, joka tunnettiin jo antiikin Kreikassa ja Roomassa. Kreikkalaisessa mytologiassa sille varattiin jopa oma jumalansa. Muistin jumalattaren Mnemosynen tehtävä oli huolehtia, ettei ihmiskunta pääse unohtamaan, mitä se on historiansa aikana kokenut. Muistia pidettiin kulttuurisidonnaisena kykynä, jonka avulla oli mahdollista kehittää itsejensä ja ajantajua. Ajateltiin, että menneisyys on nykyisyyden ja tulevaisuuden lähtökohta ja että asioiden kehittymiseen voi vaikuttaa vain menneisyyden tuntemalla.

Muistiin viitataan myös useissa retoriikan oppikirjoissa, kuten tuntemattoman roomalaisen kirjoittajan *Ad Herenniumissa* (n. 86–82 eKr.) tai Ciceron *De oratorella* (n. 55 eKr.), sillä muistilla oli retoriikan traditiossa tärkeä merkitys. Itse asiassa muisti, *memoria*, oli yksi retoriikan viidestä osaluueesta. Myöhemmin se on usein tulkittu joksikin yksinkertaiseksi apuvälineeksi tai tekniikaksi, mutta muistamisen taitoa tutkineen Frances Yatesin (1966) mielestä kyseessä ei ollut pelkkä tekninen apuväline. Kreikkalaisessa ja roomalaisessa maailmassa muistista kehittyi todellinen taito-opin laji (*ars memorativa*), joka heijasteli aikansa arkitehtuuria ja kuvamaailmoja.

Ars memorativalla tarkoitettiin muistitaitoa, keinoitekoista muistia, jota vahvistettiin ja ohjattiin harjoittelulla. Se erotettiin automaattisena pidetystä luonnollisesta muistista, ja se perustui erityiseen tekniikkaan, joka tunnetaan *mnemotekniikan* nimellä. Tekniikka perustui tilan (*locus*) ja erityisten kuvamaailmojen (*phantasm*) yhdistämiseen niin, että muistettavat asiat aseteltiin *fantasmojen* eli kuvallisten merkkien muodossa järjestyksessä jo-

honkin kuvitteelliseen *lokukseen* eli arkkitehtoniseen tilaan. Reettorin tuli siis kuvitella puhe lokukseksi ja puheen eri osat lokuksessa sijaitseviksi merkeiksi. Puhuessaan reettori sitten liikkui tässä kuvittelemassaan tilassa ja loihti esiin kuvia, jotka oli sinne järjestelmällisesti asettanut. (Yates 1966, 2–3.)

Muistintaitajat vertasivat lokusta vahatauluun. He kokivat oikeanlaisen lokuksen valinnan erityisen tärkeäksi, sillä samaa lokusta oli mahdollista käyttää yhä uudestaan. *Ad Herenniumin* mukaan lokus oli rakennus kuten talo tai pylvässali. Fantasmata taas toimivat poissaolevien asioiden muistuttajina. (Yates 1966, 6–7.) Ne koodattiin lokukseen järjestyksessä, joka metaforisesti oli ”nähtävissä” ja ”luettavissa”. Lukemista pidettiin siis visuaalisena toimenpiteenä ja muistia kirjan kaltaisena tekstinä. (Carruthers 1990, 16–17.)

Oppien mukaan fantasmata tuli valita joko vastaavuuden, vastakkaisuuden tai komplementaarisuuden perusteella. Tärkeintä oli, että ne kykenivät liikuttamaan. Niiden tuli mieluusti olla poikkeuksellisia kuvia, koska ymmärrettiin, että poikkeukselliset asiat pysyvät ihmismieleessä kauemmin kuin tavalliset asiat (kuvat), jotka ihminen unohtaa nopeasti. (Vähämäki 1996, 59; Yates 1966, 9–10.) Mary Carruthersin tulkinnan mukaan fantasmata eivät olleet esittäviä näköiskuvia vaan ne olivat representaatioita, jotka valittiin sen perusteella, miten hyvin niiden käyttäjä kykeni ymmärtämään niitä. Tilaan sijoitetut fantasmata edustivat muistuttamia asioita ja viittasivat näin itsensä ulkopuolelle. Niiden tarkoitus oli kutsua niiden käyttäjää. Carruthers kuitenkin huomauttaa, että esimodernilla ajalla näillä merkeillä oli merkitystä vain siinä suhteessa, kuin ne viittasivat muualle. Sen sijaan ne eivät muodostaneet yhtenäistä kieltä, sillä niiltä puuttui kokonaan keskinäinen kielioppi. (Carruthers 1990, 22–26.)

Carruthers korostaa muistin innovatiivista merkitystä. Hän toteaa, että muisti ymmärrettiin luovaksi taidoksi. Antiikin ja keskiajan ihmiset kunnioittivat muistia siten kuin nykypäivän ihmiset kunnioittavat mielikuvitusta luovuuden ja älykyyden voimavarana. Myös Mika Aaltola on kiinnittänyt huomiota muistin älyllisyyteen ja innovatiivisuuteen. Aaltola tulkitsee muistin taidoksi, jonka avulla on mahdollista selviytyä odottamattomista tilanteista. Hän korostaa muistitaidon *ekstemporaalista* merkitystä. Ekstemporaaalisuus viittaa kykyyn toimia tilanteen mukaan arvaamatto-

missa olosuhteissa, ja ekstemporaaalisesta näkökulmasta katsottuna muistaminen tarjoaa tietoa ja taitoa uudessa, arvaamattomassa tilanteessa. Näin se palvelee ennen kaikkea nykyhetken tarpeita. (Aaltola 2003, 21.)

Keskiajalla muisti laskettiin osaksi viisauden hyvettä, sillä moraalisen arvostelukykyyn ajateltiin olevan mahdollista vain muistin avulla. Viisauden hyve tarkoitti kykyä tehdä arvioita nykyhetken kontekstissa. Arvioiden tekeminen perustui muistiin ja vaati kolmeen suuntaan – menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen – katsomista. Harjoitetun muistin uskottiin kasvattavan ihmisen luonnetta, arvostelukykyä ja hurskautta. Se merkitsi kasvuvalustaa, jonka perusteella ihmiset ymmärsivät nykyhetkeä ja valmistautuvat tulevaisuuteen. (Carruthers 1990, 192–193.) Muisti sai siis keskiajan maailmassa varsin samankaltaisen roolin kuin antiikissa, jossa menneisyys nähtiin nykyisyyden lähtökohdaksi ja itseidentäjän kriteeriksi. Reformaation ja kirjoitustaidon yleistymisen vuoksi muistitaidon merkitys alkoi kuitenkin vähitellen laskea. Muistitekniikat leimattiin silmänkääntötempuiksi, ja ne unohtuivat. (Vähämäki 1996, 60.) Samalla muistin aktiivinen ja älyllinen merkitys katosivat. Modernilla ajalla muistia alettiinkin käsitellä yksilöllisenä ja fyysisenä ominaisuutena.

Modernissa psykologisessa muistintutkimuksessa muistia on yleensä tarkasteltu jonkinlaisena suorituksena, jossa muistamista mitataan toistamisen kykyä. Muistettu on mielletty ”puhtaaksi” objektiksi, jonka muistaja voi noutaa mielen varastostaan. Tärkeimmäksi kysymykseksi on noussut, kuinka paljon muistaja voi varastoida puhdasta tietoa. Sen sijaan tämän tiedon merkitys ja merkityksen ymmärtäminen on ohitettu. Modernissa muistintutkimuksessa muistettu menettääkin eletyn ja koetun merkityksensä. Se saa jonkinlaisen kopion aseman. Muistaminen ei kuitenkaan koskaan ole mikään passiivinen tilanne eikä muistettu nykyhetkestä irrallaan oleva objekti. Muistaminen on aktiivinen prosessi, jossa muisto luodaan tai se syntyy uudelleen uudessa tilanteessa. Muistetun merkitys eletynä ja koettuna ja tämän merkityksen myöhempi ymmärtäminen ovatkin uudessa muistintutkimuksessa tärkeitä asioita. (Määttänen 1996, 15–20.)

Steven Rosen mielestä ihmisen aivot ja mieli ovat avoimia järjestelmiä. Ihmiset ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa ulkoisen maailman kanssa ja

hyvin sosiaalisia olentoja. Tämän vuoksi muisti on ”ylittänyt yksilön ja henkilökohtaisen rajat ja muuttunut kollektiiviseksi”. (Rose 1994, 19–20.) Psykologit ovatkin vähitellen alkaneet tutkia muistin sosiaalisia аспекteja (Eskola ja Peltonen 1997, 9). Sosiologit ovat puolestaan ottaneet käyttöön *kollektiivisen muistin* käsitteen, joka on osaltaan pakottanut psykologit tarkastelemaan muistin ja muistelun prosessia uudesta näkökulmasta.

Kollektiivisen muistin yhteydessä viitataan usein sosiologi Maurice Halbwachsiin (1877–1945), joka antoi muistille ensimmäisenä sosiaalisen määritelmän. Jonathan Boyarinin tulkinnan mukaan Halbwachs tarkoittaa kollektiivisella muistilla niitä menneisyyden muisteluita, jotka yhdistävät tiettyä ihmisryhmää. Boyarin toteaa, että Halbwachsin mielestä kollektiivinen muisti ei ole vain fantasiaa, mutta se ei myöskään ole yhteisön muodostavien yksilömuistien yhteenlaskettu summa. Hän arvostelee Halbwachsin ajatuksia sen vuoksi, että kollektiivisesta muistista tulee Halbwachsin muotoilussa jonkinlainen ylielimellinen yhteisön jäsenten tietoisuuden edustaja, jolla on objektiivinen olemus. (Boyarin 1994, 23–24.)

Kollektiivisen muistin käsite onkin herättänyt paljon kiistelyä siitä, mitä käsitteen ”kollektiivisuus” itse asiassa tarkoittaa. Jeffrey K. Olick arvioi, että perinteisesti jako on tehty sen välille, ymmärretäänkö kollektiivinen muisti ”individualistisesta” vai ”kollektivistisesta” näkökulmasta. Individualistisen määritelmän mukaan kollektiivinen muisti viittaa sosiaalisesti rajattujen yksilöiden muistojen kokonaissummaan. Tämä lähestymistapa sijoittaa kollektiivisen muistin ihmisen aivoihin, sillä se perustuu näkemukseen, että vain ihminen voi muistaa. Kollektivistisen määritelmän mukaan individualistinen näkemys on täysin riittämätön, sillä kollektiivinen muisti ei tarkoita yksilöiden muistien yhteenlaskettua summaa. (Olick 1999, 333–342.) Kollektiivinen muisti ei kuitenkaan ole myöskään mikään yksilöiden ulkopuolella sijaitseva sosiaalinen orgaani. Se ylittää yksilön ja yhdistää ihmisyyteen jäseniä, mutta on samanaikaisesti yksilöllinen kokemus. (Rose 1994, 361.) Kirsti Määttä ja Tuomas Nevanlinna vaativatkin, ettei kollektiivista muistia pidä käsittää yksilölle ulkoiseksi (Määttä ja Nevanlinna 1996, 7). Jonathan Boyarin käyttää puolestaan termiä ”ruumiillistunut muisti”, jolla hän kuvaa yksilöllisen ja kollektiivisen muistin yhdistymistä. Hänen mukaansa muisti ei ole pelkästään yksilöllistä,

koska se on myös intersubjektiivista. Se ei myöskään ole pelkästään kollektiivista, koska ei ole olemassa mitään yksilöiden ulkopuolella olevaa muistin elintä. Siksi muisti ruumiillistuu yksilöissä, jotka elävät vuorovaikutteisesti tilassa ja ajassa. (Boyarin 1994, 26.)

Kuten Pierre Nora toteaa, muisti elää ja on jatkuvassa kehityksessä. Se asettautuu jatkuvasti alttiiksi manipulaatiolle, sillä se on ilmiö, joka sovitautuu helposti sellaisiin ”faktioihin”, jotka sitä miellyttävät. (Nora 1996, 3.) Muistaminen on elinvoimaista toimintaa, joka muokkaa suhdettamme menneisyyteen ja määrittää meitä nykyisyydessä. Siksi tapamme muistaa muokkaa tapojamme ymmärtää nykyhetkeä, itseämme ja toisiamme. (Huyssen 1993, 249.)

Politiikan käsite

Perinteisesti politiikka on ymmärretty tietyksi kaapeksi sosiaalisen elämän alueeksi, joka koostuu muun muassa vaaleista, puoluepolitiikasta tai parlamenttien ja hallitusten toimista. Poliitiikkaa on pidetty selvärajaisena ja luonnollisena alueena. Sitä on määritelty pääasiassa luettelemalla asioita, joita siihen kuuluu.

Monet kuitenkin pitävät tätä näkemystä poliitikasta ongelmallisena. Esimerkiksi Jenny Edkins vaatii, että politiikan merkitys on ajateltava kokonaan uudelleen. Tätä varten tarvitaan *poliittisuuden* käsitettä, joka laajentaa politiikan merkityksen prosessiksi, jossa poliitikasta tulee poliitiikkaa. Toisin sanoen poliittisuus on läsnä sen sosiaalisen järjestyksen luomisessa, joka saa päättää siitä, mikä lasketaan poliitikaksi tai mitkä sosiaalisen elämän alueet eivät kuulu politiikan piiriin. Se, mikä lasketaan perinteisesti poliitikaksi, on siis tämän prosessin tulos. Edkins katsoo, että poliittisuuden hetki on käänteentekevä, avoin hetki historiassa, jolloin mitä tahansa voi tapahtua. Se on hetki, jossa sosiaalinen ja symbolinen järjestys muotoutuvat. Poliittisuudessa on siten kyse sosiaalisen tilan rakentamisesta. Kun symbolinen järjestys on kerran muodostunut, kaikki sattumanvaraisuudet, jotka järjestyksen muotoutumiseen johtivat, hävitetään ja unohdetaan. Uusi sosiaalisen todellisuuden versio on syntynyt, ja samalla alue, jota kutsumme poliitikaksi, on itse asiassa depoliittisoitunut. (Edkins 1999, 2–9.)

Politiikka-käsityksiä tutkinut Kari Palonen haluaa myös ajatella politiikan merkityksen uudel-

leen. Edkinsin tavoin Palonen katsoo, että politiikka ei ole mikään oma erityinen sektorinsa, alueensa tai kenttensä. Hänen lähestymistapansa kuitenkin poikkeaa Edkinsin ajatuksista, sillä hän näkee politiikan olevan ”jotakin toiminnassa läsnäolevaa”. Erityisesti politiikka on Paloselle ”konfliktisuuntautunutta toimintaa”, kamppailua vallasta. Tämä on vastakohta näkemykselle, jonka mukaan politiikka on yhteisten asioiden hoitamista. (Palonen 1987, 20.)

Palosen mukaan politiikka ei esiinny omana ”puhtaana” alueenaan, vaan se on aspektimainen ilmiö, joka sekoittuu muihin ilmiöihin. Tämän vuoksi politiikka – tai pikemminkin jonkin ilmiön poliittisen aspektin – tunnistaminen vaatii uudenlaista lukutapaa, ”taitoa lukea rivien välistä”. Tutkijan on aktiivisesti otettava osaa politiikan tunnistamiseen ja löytämiseen. Hänen tulee etsiä politiikkaa sieltä, mistä sitä ei yleensä osata etsiä. (Palonen 1993, 12–18.) Jokin asia tai ilmiö voi olla poliittinen ilman, että se ”kuuluu politiikkaan”. Tämän ilmiön poliittisuuden tunnistaminen vaatii *politisointia*, tulkinnallista operaatiota, joka antaa ilmiölle uuden lukutavan. Toisin sanoen politisoinnin avulla jokin ilmiö voidaan lukea poliittiseksi. *Poliittinen* taas on adjektiivi, jolla ilmaistaan jonkin asian kuuluminen politiikkaan laajemmassa kuin sektorimielessä. Lisäksi on olemassa vielä verbi *politikointi*, joka lyhyesti määriteltynä merkitsee jonkin suhteen poliittisesti toimimista. (Palonen 1993, 90–92.)

Perinteisesti politiikaksi määritelty alue ei siis ole mitenkään luonnollinen vaan kaiken kaikkiaan varsin kiistanalainen asia. Tämän vuoksi politiikan tutkimuksen on kyettävä etsimään poliittista ilmiöistä, joista politiikkaa ei yleensä etsitä mutta joissa politiikka – poliittisena ilmiönä ja toimintana – on vahvasti läsnä. Poliitiikan tutkimuksen on myös oltava kiinnostunut erilaisista ”näkymättömistä”, toimintaan sisältyvistä poliittisista käytännöistä, joiden avulla rakennetaan poliittista yhteisöä. Tällöin on mahdollista huomata, että politiikka on ennen kaikkea kamppailua merkityksistä ja vallasta.

Muistin poliittisuus

Kuten johdannossa ilmeni, englanninkielinen *politics of memory* -käsite voidaan kääntää niin muistinpolitiikaksi kuin muistopolitiikaksi. Se voidaan yhtä hyvin kääntää myös muistipolitiikaksi, sillä

Suomessa termi ei ole vielä vakiintunut. Käännettiin käsite miten tahansa, on selvää, että siinä kyse ei ole mistään sektoripuheen kaltaisesta perinteisestä politiikan alueesta. Katson, että kyse on aktiivisesta muistin poliittisuuden tunnistamisesta eli *muistin politisoimisesta*. Toisin sanoen muistin poliittisuutta tarkasteleva lukutapa politisoi yhteisön muistin. Jos Kia Lindroosin ja Kari Palosen (2000, 14) mukaan ajan politisointi tarkoittaa ”ajan ’luonnollisuuden’ purkamista”, muistin politisointi on muistin ”luonnollisuuden” purkamista. Kyseessä on edellisessä kappaleessa kuvailemani tulkinnallinen operaatio, joka vaatii lukijan aktiivista osallistumista muistin poliittisuuden tunnistamiseen.

Tällainen näkökulma muistiin lukee poliittiseksi sen, mitkä muistot pääsevät julkisuudessa esiin. Se pitää sisällään ajatuksen muistilla *politikoinnin* mahdollisuudesta. Muistilla politikointi merkitsee muistin valjastamista poliittisen kamppailun kohteeksi, hyödykkeeksi, jolla politiikkaa harjoitetaan ja jonka suhteen poliittisesti toimitaan. Ajatukseksi on, että menneisyys ei nouse esiin luonnollisesti, vaan sitä tuotetaan aktiivisesti joitakin tarkoituksia varten. Muistilla politikointi on kamppailua menneisyyden tulkinnoista. Tämän kamppailun avulla rakennetaan poliittista yhteisöä.

Viime vuosina tiedemaailmassa on keskusteltu paljon muistin, historiankirjoituksen ja politiikan välisistä suhteista. On ymmärretty, että se, miten kansallisia historioita muistetaan, on osa vallankäyttöä. Esimerkiksi Juhani Myllyn mielestä historia kietoutuu valtaan, valtioon ja politiikkaan. Mylly toteaa, että historiatiedolla on aina jokin poliittinen funktio ja poliittisia merkityksiä, sillä se välittää ihmisille arvoja ja ajatuskokonaisuuksia, joilla on selkeä yhteys ihmisten ajankohtaisiin yksilöllisiin tarpeisiin ja yleisiin poliittisiin tilanteisiin. Menneisyyden kuvaukset ilmentävät oikeudenmukaisuutta ja vääryyttä, ja siksi historia on poliittinen voima, joka selittää, ohjaa ja opastaa. Taistelu historiasta on siis taistelua vallasta ja vaikutuksesta. (Mylly 2002, 21–25.) Se on kamppailua siitä, kuka saa ”totuutensa” kuuluviin.

Muistin poliittisuutta on mahdollista tarkastella myös imagon varjelemisen (*image preservation*) näkökulmasta. Imagon varjeleminen tarkoittaa sitä, että esimerkiksi valtio ei koskaan halua antaa itsestään sellaista vaikutelmaa, että se olisi hajoamassa tai rappeutumassa, vaan se pyrkii varjelemaan omaa imagoaan vakaana tai jopa edistyksekkäänä (Jorgensen 1990, 56). Imagon varjelemisen

näkökulmasta voidaan ajatella, että muistiin ja muistamiseen liittyvillä toimillaan valtio voi muokata omaa imagoaan. Kansainvälisellä tasolla tämä ilmenee esimerkiksi vaatimuksina, joiden mukaan valtion on tunnustettava menneisyytensä ja jatkuvuutensa ”ajan yli”, vaikka uusi hallintojärjestelmä olisikin ratkaisevasti erilainen kuin aiemmat järjestelmät (Booth 1999, 249). Valtion siis katsotaan olevan vastuussa menneistä teoistaan.

Menneisyys ei kuitenkaan ole pelkkä politikoinnin kohde tai poliittinen hyödyke, vaan menneisyyden muistaminen, siis sen läsnäolo nykyisyydessä, on myös kokonaisvaltaista yhteisön olemassaoloa. Jos muistaminen on ”hengittämistä” ja ”aukiolemista maailmalle”, muistin poliittisuus liittyy muistamisen poliittista yhteisöä rakentavaan luonteeseen. Muisti pitää yhteisöä koossa ja on olennainen osa yhteisön jatkuvuutta. Voidaankin ajatella, että poliittisella yhteisöllä on hallussaan joukko muistipoliittisia käytäntöjä, joiden avulla se tuottaa itseään ja järjestystä. Muistipolitiikassa on siten kyse sekä identiteettipolitiikasta että rajaamisen politiikasta ja samalla vallan ja järjestyksen luomisesta.

Näin ollen muistin politisoiminen voidaan nähdä osaksi sellaista politiikan tutkimusta, joka on kiinnostunut poliittisen yhteisön (suvereenin valtion) tuottamisesta. Toisin sanoen muistipoliittinen luentatapa yrittää olla unohtamatta sitä, minkä Jenny Edkinsin mielestä yleensä unohtamme: modernin valtion oman poliittisuuden. Edkinsin (2003) mukaan modernille valtiolle leimallista on nimitäin juuri unohtaminen. Se, mitä kutsumme politiikaksi, tapahtuu kansallisvaltion sisällä tasaisesti etenevässä, lineaarisessa ajassa, mutta kansallisvaltion rakenteiden oma poliittinen tausta unohtetaan. Edkins katsoo, että muistin tutkimisen avulla on mahdollista tutkia suvereenia valtaa, sillä muistin tutkiminen kyseenalaistaa lineaarista aikakäsitystä. Se osoittaa, että lineaarinen aika on osa modernin vallan politiikkaan ja että tätä lineaarista aikaa tuotetaan muun muassa muistamiskäytäntöjen avulla. Yhteisön muistipolitiikka onkin monella tapaa identiteettipolitiikkaa, jonka avulla yhteisössä tuotetaan rajoja ja järjestystä. Tämä tapahtuu erilaisin muistonviettotavoin ja muistamiskäytäntöin, jotka muodostavat muistipolitiikan näkyvän puolen. Muistamiskäytäntöjä on monenlaisia, mutta itse olen kiinnostunut erityisesti muistomerkeistä.

Muistomerkit

Suomalaisia muistomerkkejä tutkineen taidehistorioitsijan Liisa Lindgrenin mukaan muistomerkit ovat julkista taidetta, jonka avulla on erottauduttu ja yhdistytty sekä rakennettu poliittisen vallan hierarkioita (2000, 9). Muistomerkit toimivat konkreettisina merkkeinä siitä, mitä yhteisössä halutaan muistaa tai pidetään merkityksellisinä muistoina. Tällä tavoin ne ohjaavat ihmisten tapoja muistaa. Ne muistuttavat ja luovat samalla yhteistä muistia.

Muistomerkit ovat representaatiota, merkkejä jostakin poissaolevasta. Niiden pyrkimyksenä ei ole herättää huomiota niiden omaan olemassaoloon vaan siihen menneisyyteen, josta ne kertovat. Muistomerkit edustavat jotakin, joka ei enää ole läsnä, mutta pyrkivät peittämään oman taustansa. Siksi ne eroavat muusta taiteesta ja ovat erityisen poliittisia. Vaikka muistomerkit ovat usein taideteoksia, niitä ei arvioida yksittäisten taiteilijoiden ilmaisuina. Niitä arvioidaan koko yhteisön mielen edustajina. (Young 1993, 12–14.)

Muistomerkkejä on mahdollista verrata fantasmoihiin: ne eivät ole merkityksellisiä itsessään, vaan niistä merkityksellisen tekee se menneisyys, johon ne viittaavat. Ne muodostavat niitä ympäröivän tilan kanssa kokonaisuuden, joka noudattelee antiikin muistitaidon, *ars memorativan* kaltaista järjestystä. Mika Aaltola onkin huomannut, että vanha muistamisen metodi ilmenee valtion muistomerkeissä, jotka mnemotekniikan merkkien tapaan edustavat jotakin muistoa. Valtion muistomerkipolitiikassa valtion kannalta merkityksellinen muisto saa muistomerkin muodon ja tämä merkki sijoitetaan tiettyyn järjestäytyneeseen tilaan muiden muistojen joukkoon. (Aaltola 2003, 48.) Youngin mukaan muistomerkeistä tulee osa sitä maisemaa, johon ne sijoittuvat, ja ne käyvät keskustelua muiden tilassa olevien merkkien kanssa. Toisaalta ne tekevät tilaa merkitykselliseksi, toisaalta niitä tulkitaan ja havaitaan suhteessa siihen tilaan, johon ne tuottavat järjestystä. (Young 1993, 6–7.) Toisin sanoen fantasmojen kaltaiset muistomerkit asettuvat aina johonkin lokukseen, joka antaa kuvan poliittisen yhteisön ajallisista ja paikallisista rajoista. Ne järjestäytyvät osaksi poliittista tilaa ja luovat samalla illuusion yhteisestä mielestä.

Steven Johnstonin mielestä se, mitä muistamme muistomerkein, on yleensä jollakin tapaa mahtavaa ja oikeamielistä, sillä muistomerkit antavat

meille mahdollisuuden nähdä itsemme sellaisiksi kuin haluaisimme itsemme nähtävän (2002, 198). Peter Gray ja Oliver Kendrick kuitenkin toteavat, että viime vuosikymmenten aikana katastrofien muistamisesta on tullut yhä tärkeämpi osa yhteisöjen elämää. Sodan esittäminen kunniakkaana ja loistokkaana on kyllä säilynyt, mutta uudet konfliktit ovat vaatineet myös virallista vastausta ihmisjoukkojen kärsimyksille. Moderneja sotia muistetaan yhä vähemmän mahtavien ja sankarillisten johtajien kautta ja yhä enemmän kansallisen uhraavaisuuden nimissä. (Gray ja Kendrick 2001, 11–12.) Reinhart Koselleck puolestaan katsoo, että toiseen maailmansotaan saakka sotamuistomerkkien tehtävä oli antaa kuolemalle mieli. Toisen maailmansodan jälkeen tämä on kuitenkin ollut hyvin vaikeaa – ellei peräti mahdotonta. Toinen maailmansota muutti muistomerkkien ikonografiaa, sillä se synnytti tarpeen muistomerkeille, jotka tematisoivat mielen mahdottomuuden. Tällaiset muistomerkit eivät aiempien muistomerkkien tavoin pyri antamaan vastausta tai mieltä vaan ne kysyvät mieltä ja tarkoitusta. (Koselleck ym. 2000, 48; Koselleck 2002, 321–324.)

Muistomerkein voidaan muistuttaa varsin erilaisista asioista, mutta muistipolitiikan näkökulmasta olennaista on, että niillä pyritään jollakin tapaa vahvistamaan yhteisöä. Muistomerkit ovatkin osa sitä tarinaa, jota Stuart Hall kutsuu ”kansakunnan kertomukseksi” ja jota Hallin mukaan kerrotaan esimerkiksi kansallisissa historioissa, kirjallisuudessa tai mediassa (Hall 1999, 48). Ne osallistuvat kansakunnan kertomuksen tuottamiseen ja edustavat yhteisiä kokemuksia, jotka voivat olla niin suruja kuin voittoja mutta jotka pyrkivät aina jollain tapaa antamaan yhteisön olemassaololle merkityksiä ja liittämään ihmisten jokapäiväisen elämän ”kansalliseen kohtaloon”.

Jenny Edkinsin (2003) mielestä sodan muistaminen muistomerkein on suurelta osin käytäntö, joka tuottaa kansallisen loiston ja sankaruuden tarinoita sekä toteuttaa valtaa pitävien näkemyksiä. Hän kuitenkin huomauttaa, että näitä näkemyksiä on mahdollista myös haastaa ja kiistää, sillä ne eivät ole ehdottomia. Edkinsin mielestä trauman muisto kykenee joissakin tapauksissa haastamaan muistamisen roolia valtiota vahvistavana asiana, sillä trauma ei sulaudu helposti osaksi valtion lineaarista aikaa, jossa tapahtumat tunnetaan – osaksi kertomusta, jolla on alku ja loppu. Trauma katkaisee ajan lineaarisuuden, ja siksi traumaattinen

tapahtuma on tavallaan merkityksetön: sille, mitä on tapahtunut, ei ole selitystä, eikä sitä voi asettaa osaksi mitään kansakunnan kertomusta. Traumaattisten tapahtumien – kuten sotien ja joukkomurhien – jälkeen muistista joudutaan käymään kamppailua. Koska kiusaamaan jäänyt trauma kykenee haastamaan valtasuhteita, kansakunta pyrkii integroimaan trauman osaksi omaa kertomustaan. Edkinsille kertomuksen, narratiivin, muodostaminen onkin unohtamisen muoto ja tapahtumien uudelleen kirjaaminen lineaariseen muotoon prosessi, joka epäpolitisoi tapahtumat. Hänen mielestään traumasta kertominen on vaikeaa mutta ei mahdotonta. On muistomerkkejä, jotka eivät tuota lineaarista kerrontaa vaan nojaavat erilaiseen ajallisuuden ideaan. (Edkins 2003, 9–59.)

Traumaattisten tapahtumien ja erityisesti juutalaisten joukkotuhon esittäminen taiteen keinoin on vaikea tehtävä. Filosofin Theodor W. Adornon (1903–1969) ajatteluun perehtynyt estetiikan tutkija Ilona Reiners pohtii Adornon ajatuksiin nojaten, voiko Auschwitzin kaltaisia tapahtumia ylipäänsä kuvata taiteessa. Kysymys liittyy kärsimyksen esittämisen problematiikkaan ja juutalaisen kuvakiellon traditioon, jonka mukaan inhimillisen kuvittelukyvyyn ja ymmärryksen ylittävä tapahtuma ei ole kuvattavissa. Reinersin tulkinnan mukaan Adorno ei kuitenkaan kiellä kärsimyksen esittämistä. Kuvakiellon periaate merkitsee Adornolle ennemminkin representaation rajojen tiedostamista. Ongelmana on, miten historiallisten tapahtumien esittäminen voisi tapahtua niin, ettei esitystapa tue unohtamista. (Reiners 2001, 196 ja 206.)

Dominick LaCapra katsoo, että menneisyydenselvittämisen prosesseissa trauma aiheuttaa monia ongelmia, sillä trauman yhteydessä yhteisö joutuu pohtimaan sitä, kuinka traumaattinen tapahtuma tulisi kohdata ja kuinka trauman synnyttämiin haasteisiin olisi vastattava. Psykoanalyttisiä käsitteitä käyttävän LaCapran mukaan trauman kohtaaminen voi ilmetä joko toistamisena (*acting out*) tai käsittelemisenä (*working through*). Näistä toistamisen LaCapra näkee negatiiviseksi menneisyyden uudelleen elämiseksi, jossa tapahtuu torjuntaa, vaikenemista ja kieltämistä. Käsitteleminen taas merkitsee LaCapralle aktiivista menneisyyden tapahtumien arvioimista ja käsittelyä, jossa vastustetaan toistamista tai torjuntaa ja jossa menneisyys kohdataan nykyhetkessä kriittisellä tavalla. (LaCapra 1997, 81–89.) Muistomerkit ovat osa tapoja, joiden avulla ihmiset kohtaavat muun muassa

trauman aiheuttamia haasteita. Muistomerkin avulla valtio kykenee antamaan traumalle merkityksiä ja sijoittamaan sen osaksi omaa tarinaansa. (Edkins 2003, 57.)

Berliinin Holocaust-muistomerkki

Kun Saksan liittotasavallan parlamentti kesäkuun 25. päivänä vuonna 1999 päätti, että Saksan pääkaupunkiin Berliiniin rakennetaan muistomerkki Euroopan murhatuille juutalaisille, muistomerkitä oli väännetty kättä 11 vuoden ajan. Ensimmäisen kerran muistomerkkikysymys nousi julkisuuteen vuonna 1988, jolloin toimittaja Lea Rosh vaati, että Berliiniin on rakennettava yksi yhteinen keskusmuistomerkki toisen maailmansodan aikana Euroopassa murhatuille juutalaisille, niin kutsuille holokaustin uhreille. Roshin vaatimus aiheutti Saksassa mittavan tapahtumien vyöryn: Muistomerkin ympärille syntyi kansalaisaloite ja tukisäätiö, kaksi suunnittelukilpailua ja keskustelutalaisuuksia – sekä loputon määrä lehtiartikkeleita, mielipidekirjoituksia ja avoimia kirjeitä. Aiheeseen ottivat kantaa niin poliitikot, taiteilijat, kirjailijat kuin tavalliset kansalaiset.

Parlamentin päätöksen mukaan muistomerkki tuli toteuttaa amerikkalaisen arkkitehdin Peter Eisenmanin suunnitelman pohjalta (nk. Eisenman II-suunnitelma). Tämä herätti kuitenkin vastustusta, sillä monien mielestä suunnitelma oli jättiläismäisen kokonsa vuoksi epäonnistunut. Suunnitelmaa vastustettiin myös sen vuoksi, että muistomerkki päätettiin omistaa pelkästään juutalaisille, vaikka natsipoliittikan uhreina oli myös muita. Esimerkiksi tutkija Reinhart Koselleckin mielestä muistomerkin omistaminen vain juutalaisille on järjetöntä. ”Emme voi muistuttaa vain murhatuista juutalaisista vaan meidän tulee muistuttaa kaikista niistä ihmisistä, jotka syyttömästi tapettiin saksalaisina”, Koselleck lausuu suomalaisessa *Politiikan aikakirja* -teoksessa (Koselleck ym. 2000, 45).

Muistomerkin virallinen nimi on *Denkmal für die ermordeten Juden Europas* eli Euroopan murhattujen juutalaisten muistomerkki, mutta siitä käytetään yleisesti nimitystä *Holocaust-Denkmal* tai *Holocaust-Mahnmal* eli Holocaust-muistomerkki. Sen valmistelevat rakennustyöt aloitettiin vuonna 2000 ja itse muistomerkin pystytys vuonna 2003. Valmista muistomerkkiä juhlittiin toukokuun alussa.

Muistomerkin näkyvän osan muodostaa 19 000

neliömetrin suuruisen tonttialueen kattava kivipelto (*Stelenfeld*), joka koostuu noin 2 700 kuutiomaisesta betonipilarista. Betonipilarit ovat 2,38 metriä leveitä ja 0,95 metriä syviä. Korkeussuunnassa niiden koko vaihtelee aina noin neljään metriin asti. Pilarit seisovat loivasti epätasaisella, betonikivillä päällystetyllä tonttialueella suorissa riveissä niin, että ne muodostavat ristikkomaisen kokonaisuuden. Saksan parlamentin päätöksen mukaan Stelenfeldin yhteyteen tuli rakentaa tietokeskus (*Ort der Information*), joka ei kuulunut Eisenmanin alkupe räiseen suunnitelmaan. Tietokeskus on muistomerkin täydennysosa, jonka tehtävä on lisätä tietoa uhreista ja juutalaisten murhaprosessista. Se päätettiin rakentaa tontin kaakkoiskulmaan muistomerkin alle.

Miten Berliinin Holocaust-muistomerkkiä tulisi sitten muistipoliittikan näkökulmasta tulkita? Minkälainen muistipoliittinen teko se oikeastaan on? On selvää, että Holocaust-muistomerkki on poikkeuksellinen, koska yleensä muistomerkein muistetaan sankarillisia tekoja tai omia uhrauksia, mutta Holocaust-muistomerkki on omistettu saksalaisten itsensä tuottamalle kärsimykselle. Siinä Saksa muistuttaa omista uhreistaan, ja siksi se ei voi muistomerkissä nähdä itseään sellaiseksi kuin se haluaisi nähdä. Väitän kuitenkin, että myös Berliinin Holocaust-muistomerkki on olennaisesti muistipoliittinen teko. Saksalaiset eivät rakenna itselleen valtavaa holokaustin muistomerkkiä, koska he haluaisivat heikentää itseään. Päinvastoin he rakentavat muistomerkin vahvistaakseen itseään.

Muistomerkin aiheena on juutalaisten joukkomurha eli holokausti, joka on saksalaisille kansallinen trauma. Se ei ole saksalaisille trauma sillä tavoin kuin se on holokaustista selvinneille juutalaisille, vaan se on trauma, joka muistuttaa kansalaisia poliittisen yhteisön väkivaltaisesta perustasta. Jenny Edkinsin (1999) mukaanhan suvereeni valtio perustuu traumaan eli sen perusta on sodissa, väkivallassa ja joukkotuhossa. Se pyrkii kuitenkin piilottamaan traumaattisen perustansa, koska tämä on uhka valtion kuvitteelliselle täydellisyydelle. Natsien juutalaisvastainen politiikka ja juutalaisten joukkomurha ovat saksalaisille juuri tällainen traumaattinen asia, joka jatkuvasti muistuttaa kansalaisia heidän yhteiskuntansa väkivaltaisesta perustasta ja todellisuuudesta. Tällaisena traumana se on taakka, joka vaikuttaa saksalaisten kansalliseen identiteettiin ja heidän näkemykseen- sä itsestä kansakuntana. Se on este täydellisen

”saksalaisuuden” ja eheän kansakunnan kertomuksen toteutumiseksi. Tämän vuoksi saksalaisten suhtautuminen kansakunnan ajatukseen ja kansalliseen identiteettiin on ongelmallinen. Näin ollen Holocaust-muistomerkki on osa saksalaista muistipolitiikkaa, jonka ytimen muodostaa holokaustin aiheuttamaan traumaan vastaaminen – siis selityksen antaminen ja kansakunnan tarinan eheyttäminen – ja jossa päämääränä on kansallisen identiteetin ja kansakunnan tulevaisuuden vahvistaminen. Muistomerkin alkuperä on siis holokaustin traumassa ja tämän trauman ympärillä käydyssä keskustelussa.

Taustalla vaikuttaa myös nyky-Saksan virallinen puhetapa, joka vaatii, että Saksan on pidettävä huolta siitä, ettei holokaustin muisto pääse koskaan unohtumaan. Tämän puhettavan olen nimenyt ”ei koskaan enää” -diskurssiksi, sillä siinä muistutetaan, etteivät holokaustin tapahtumat saa koskaan enää tapahtua. Nyky-Saksan olemassaolo perustuu tähän ”ei koskaan enää” -diskurssiin, sillä vain sen avulla on oikeutettua, että Saksa ylipäänsä saa – hirvittävästä rikkeistään huolimatta – jatkaa olemassaoloaan. Saksalaisten velvollisuus on pitää ”ei koskaan enää” -diskurssia yllä, ja Holocaust-muistomerkki on yksi tämän diskurssin erityinen ilmentymä.

Muistomerkkitontti sijaitsee aivan Berliinin ytimessä. Siltä on matkaa kuuluisalle Brandenburgin portille ja Saksan valtiopäivätalolle vain noin 200–300 metriä. Tontin länsipuolta reunustaa Berliinin oma ”keidasalue”, valtava Tiergartenin puisto, ja noin 400 metrin päässä etelässä on valtaisan muodonmuutoksen 1990-luvulla kokenut Potsdamer Platz. *Ars memorativan* näkökulmasta onkin mahdollista huomata, että Berliini on muistomerkin locus ja muistomerkki fantasma, joka sijoittuu tilaan (Berliiniin) muiden merkkien (nähtävyyksien) keskelle. Kun turistit saapuvat Berliiniin, he tulevat varmasti juuri tälle alueelle. Heidän mielessään muistomerkki kytkeytyy Brandenburgin portin, valtiopäivätalon ja Potsdamer Platzin läheisyydessä osaksi berliiniläistä mielenmaisemaa ja Berliinin kaduilla luettavaa saksalaista historiaa. Siitä tulee osa saksalaista järjestystä.

Eisenmanin Stelenfeld ei ole mikään perinteinen muistomerkki. Se ei pyri kuvaamaan holokaustia suoraan, vaan se nojaa viittauksenomaiseen lähestymistapaan. Muistomerkki on pilaripelto, jonka sisällä kävijät liikkuvat. Siinä ei ole sisään- eikä uloskäyntiä, vaan pelto on joka suun-

nasta avoin. Kävijät voivat siis itse päättää, mistä sisään astuvat ja miten pilaririvien keskellä liikkuvat. Yksittäinen pilari ei merkitse eikä pyrikään merkitsemään mitään. Pelkistetyt ja karuilta vaikuttavat pilarit muodostavat kuitenkin yhdessä kokonaisuuden, joka pyrkii saamaan aikaan liikettä ja herättämään ahdistusta. Suunnitelman avain onkin kokonaisuudessa, järjestyksen ja epävakauden vastakkainasettelussa sekä liikkeen kokemuksessa, ja kivipeltoa on tarkasteltava paikkana, jossa ihmiset liikkuvat ja tulevat osaksi muistomerkkiä.

Näyttää siltä, että Berliinin Holocaust-muistomerkki nojaa uudenlaisen ajan ideaan. Siinä menneisyyttä ei yritetä irrottaa nykyisyydestä eikä mennyttä kohdella kaukaisena, nykyisyydestä erillisenä olevana tapahtumana. Eisenmanin suunnitelmassa muistaminen on nykyhetken toimintaa ja eletty kokemus. Näin muistomerkki ravisuttaa perinteistä lineaarista aikakäsitystä ja on tässä mielessä oivaltava. Se ottaa huomioon muistamisen tilallisen ulottuvuuden ja pyrkii välittämään traumaattisen menneisyyden ruumiillisen kokemuksen avulla. Eisenman tuntuu olevan tietoinen representaation rajoista ja näyttää suunnitelmallaan noudattavan juutalaista suoran esittämisen ja kuvakiellon periaatetta. Hän pyrkii välittämään kävijöille kärsimyksen liittyvän turvallisuuden horjumisen *tunteen*, ei lopullista totuutta tai ratkaisua holokaustista. Hän ei näin ollen yritä piilottaa muistomerkin omaa olemusta, mikä muistomerkkien kohdalla on harvinaista. Stelenfeld on avoimesti joukkotuhon representaatio.

Muistomerkin nerokasta vaikutelmaa vähentää kuitenkin se tosiasia, että muistomerkki omistetaan pelkästään joukkotuhon juutalaisille uhreille. Jos saksalaiset haluavat muistuttaa itseään historiansa synkimmistä tapahtumista, heidän tulee – kuten Reinhart Koselleck toteaa – muistaa kaikkia tuhoamispolitiikan uhreja. Nyt muistomerkki esittää juutalaiset samalla tavoin erityisryhmäksi kuin natsit esittivät ja noudattaa niitä samoja rajalinjoja, joita antisemitistinen politiikka noudatti. Näin muistomerkin sanoma jää lopulta kyseenalaiseksi: mistä saksalaiset itse asiassa haluavat muistuttaa muistomerkillä?

Holocaust-muistomerkki pyrkii kunnioittamaan murhattujen juutalaisten muistoa, mutta se kääntää selkensä muille uhreille. Tämän vuoksi vaikuttaa väistämättä siltä, kuin saksalaiset pyrkisivät eleellään – valtaisalla muistomerkillä – pyhittämään juutalaiset ja samalla ostamaan juutalaisilta men-

neisyytensä puhtaaksi. Muistomerkkiä vastaan toimii myös se, että ihmiset kytkevät muistomerkin taidemuotona nationalistiseen valtopoliittikkaan. Vaikka Eisenman pyrkii työllään ottamaan yhteen muistomerkin idean kanssa, muistomerkkiin liitetään yhä monia kielteisiä merkityksiä, sillä se on ihmisten mielissä ennen kaikkea nationalismin ja totalitarismin propagandistinen taidemuoto. Toisin sanoen Holocaust-muistomerkki rikkoo kahta Adornon kärsimyksen esittämiseen liittyvää kieltä. Ensinnäkään se ei noudata sitä Adornon ajatusta, ettei antisemitistisiä asenteita vastaan tulisi käydä juutalaisia ylistämällä. Toiseksi se unohtaa, ettei propagandaa vastaan tulisi taistella propagandan menetelmin. Aivan kuten Adorno aavisti, tämä on jo kääntynyt sitä itseään vastaan: lukuisat saksalaiset ovat asettuneet vastustamaan Holocaust-muistomerkkiä. He vastustavat muistomerkkiä juuri sen monumentaalisen koon ja muiden joukkotuhon uhrien unohtamisen vuoksi.

Muistomerkin tietokeskukseen pystytetään näyttely, joka on pinta-alaltaan noin 800 neliömetriä. Näyttely jakautuu kiertävästi neljään teemahuoneeseen ja neljään eteistilaan. Ensimmäiseen huoneeseen johdettavien kahden eteistilan tarkoitus on tarjota perustietoa juutalaisten joukkomurhasta. Näyttelysuunnitelman tehneen Dagmar von Wilckenin mukaan perustietoa tarjotaan, jotta kävijät kykenisivät sisäistämään ja järjestämään mielessään neljän teemahuoneen sisällön. Eteisissä näytetään läpileikkaus vuosien 1933–1945 tärkeimmistä tapahtumista, jotka esitetään eteistilojen vasemmanpuoleisella seinustalla horisontaalisen aikajanana muodossa. (Wilcken 2002, 31.)

Vaikka Stelenfeld-suunnitelma nojaa uudenlaiseen ajan ideaan, tietokeskuksessa holokaustin tapahtumista pyritään horisontaalisen aikajanana avulla rakentamaan perinteinen lineaarinen kokonaiskuva. Koska todellisuus ei kuitenkaan ole lineaarinen, neljän päähuoneen sisältö täytyy jaotella teemoittain, ei aikajärjestyksessä. Tarkoitus on kuitenkin, että kävijät – kuljettuaan teemahuoneisiin eteisten läpi ja perehdyttyään ensin aikajanaan – osaisivat sijoittaa teemahuoneiden tarjoaman tiedon aikajanelle. Onkin mahdollista katsoa, että horisontaalinen aikajana toimii näyttelyn runkona, joka selkeyttää holokaustin tapahtumia ja luo näyttelyyn koherenssia ja lineaarista järjestystä.

Tietokeskuksessa voi havaita monia narratiivisia eli lineaarista kerrontamuotoa tukevia piirteitä, sillä siellä kävijöille pyritään kertomaan tarina ja

tarinan eteneminen ja kävijöiden kulkureitti on tarkoin suunniteltu. Näin tietokeskukselle muodostuu tarinoiden tapaan selkeä juoni. Juoniratkaisuun on päädytty siksi, että juonen avulla on mahdollista vedota tunteisiin, sillä juoni synnyttää samaistumista. Kuten Jenny Edkins toteaa, narratiivinen muoto on kasvatuksellinen väline, joka vaikuttaa kävijöihin tunteen tasolla (2003, 157). Tunteisiin vetoavat myös henkilökohtaiset dokumentit, joita näyttelyssä historiallisen faktatiedon ohella nähdään. Valokuvat ja henkilötiedot ovat siis juonen rinnalla kasvatuksellisia välineitä, joiden tehtävä on inhimillistää uhreja. Tarkoituksena on, että kävijät pystyisivät samaistumaan uhrien asemaan.

Positiivista on, että muistomerkin rakentaminen on synnyttänyt Saksassa valtavan keskustelutarpeen. Maassa on kyllä keskusteltu holokaustista ja toisen maailmansodan aikaisista tapahtumista runsaasti jo 1970-luvulta lähtien, mutta muistomerkin rakentaminen on ollut erityisen pitkä prosessi, jonka aikana saksalaiset ovat joutuneet lukuisia kertoja pohtimaan holokaustin esittämiseen liittyviä kysymyksiä. Muistomerkkikeskustelu on käsitellyt muistomerkkihankkeen syitä ja seurauksia monipuolisesti. Se on tehnyt hankkeesta koko kansakuntaa koskettavan kiistakysymyksen. Hankkeen ympärille syntyikin vuosien saatossa mittava debatti, josta on julkaistu useita teoksia, kuten historioitsija Michael S. Cullenin *Das Holocaust-Mahnmal* (1999) tai toimittaja Michael Jeismannin *Mahnmal Mitte* (1999), jotka kokoavat yhteen kiistaan osallistuneita artikkeleita. Saksalaiset tiedostavat muistomerkkidebatin arvon. Jotkut jopa pelkäävät muistomerkin valmistumisen merkitsevän unohtamista, sillä valmis muistomerkki päättää tämän hedelmällisen debatin, joka on nostanut esiin monia tärkeitä kysymyksiä holokaustin muistamisesta. Onkin mahdollista ajatella, että niin kauan kuin muistomerkki on keskeneräinen, se herättää keskustelua ja kiistelyä. Sen sijaan valmis muistomerkki päättää keskustelutarpeen. Tämä saattaa merkitä unohtamista.

Vaikka Holocaust-muistomerkki on muistomerkkien joukossa myönteinen harvinaisuus, myös siinä on nähtävissä sellaisia kansakunnan rakentamiseen liittyviä piirteitä, jotka Jenny Edkinin mielestä kuuluvat traumaattisia aiheita käsittelevien muistomerkkien tehtäviin. Stelenfeld ja tietokeskus muodostavat kokonaisuuden, jossa pitkään vaivanneelle holokaustin traumalle annetaan merkityksiä ja samalla siitä tehdään jollain tapaa

ymmärrettävämpi – koherentti tarina, joka sijoitetaan lineaarisesti etenevälle aikajanalle. Kun muistomerkki vielä sijoitetaan lokukseensa ja sitä tarkastellaan lokuksen synnyttämästä näkökulmasta käsin, on mahdollista huomata, että rakentaessaan holokaustille muistomerkin Saksa sijoittaa traumasensa osaksi saksalaista mielenmaisemaa muiden merkityksellisten muistojen joukkoon. Samalla se tekee holokaustista osan yhteisön järjestystä ja kansakunnan virallista historiankertomusta. Osaksi järjestystä tullessaan holokaustista tulee myös jollain tapaa hallittavissa oleva asia. Integroidessaan holokaustin näin osaksi virallista kertomustaan saksalaiset tekevät menneisyytensä kanssa tielä selviksi.

Sodanjälkeinen Saksan liittotasavalta oli epäkansallinen valtio, jonka olemassaolo nojasi miehittäjävaltioiden hyväksyntään. Sen olemassaoloa leimasi *Sonderwegin* ajatus, jonka mukaan Saksa ei voinut olla ”mikä tahansa eurooppalainen valtio”. Saksalaiset eivät voineet vaalia kansallista identiteettiään, sillä tämä ei olisi sopinut hallitsevaan diskurssiin. Yhdistynyt Saksa on kansallisvaltio, joka pyrkii rakentamaan itselleen uutta saksalaista identiteettiä. Se on kuitenkin yhä velvollinen pitämään ”ei koskaan enää” -imagoaan yllä, jotta se voisi osoittaa muille valtioille, että yhdistymisen synnyttämät pelot ovat turhia. Samalla nyky-Saksa tekee pesäeron natsi-Saksan valtioon. Toisin sanoen holokaustin muistaminen on Saksan valtiollinen velvollisuus ja Holocaust-muistomerkki yksi tämän velvollisuuden ilmentymä.

Tilintekoa menneen kanssa

Nietzschen mukaan vain se, mikä satuttaa, pysyy muistissa. Karu tosiasia on, että vähitellen uusien sukupolvien syntyessä ja ajan kuluessa holokausti alkaa satuttaa yhä vähemmän. Saksassa elää sodasta laskettuna jo kolmas sukupolvi, jolle sota ja holokausti ovat tuttuja vain toisen käden lähteistä ja erilaisista representaatioista. Olisi kuitenkin tärkeää, että 1900-luvun karmaisevin joukkotuho onnistuisi säilyttämään monimutkaisen luonteensa. Kuten Jenny Edkins toteaa, meidän ei tulisi etsiä yhtä oikeaa totuutta tai yrittää tehdä holokaustista aukotonta historiallista tarinaa, koska tämä väistämättä johtaa siihen, että juutalaisten joukkotuhosta tulee yhä kaukaisempi asia, jota voimme tarkastella turvallisen välimatkan päästä unohtaen oman traumaattisen todellisuutemme. Edkins huomaut-

taa, että me olemme osa traumaa, emme sen ulkopuolella. Tämän vuoksi meidän tulee muistaa holokaustia siten, että otamme huomioon koko traumaattisen todellisuuden. (Edkins 2003, 173.)

Samaisena vuonna, jona toisen maailmansodan päättymisestä tulee kuluneeksi 60 vuotta, Saksassa juhlitaan Holocaust-muistomerkin valmistumista. Tämän muistomerkin avulla saksalaiset kohtavat traumaansa ja antavat sille selityksen ja merkityksiä. Entä onko tämä kohtaaminen unohtavaa muistamista vai myönteistä trauman käsittelemistä (nk. *working through*), jossa menneisyys kohdetaan kriittisellä tavalla? Molemmat vaihtoehdot ovat periaatteessa mahdollisia, sillä muistomerkinä on sekä lineaarisuutta synnyttäviä että lineaarista kerrontaa rikkovia piirteitä. Muistomerkkidebatin näkökulmasta vaikuttaa siltä, että muistomerkin rakentaminen on ollut myönteinen prosessi, jonka aikana Saksassa on avoimesti käsitelty kansallista traumaa. Tästä näkökulmasta muistomerkki on lokus, josta uusi Saksa saa alkunsa. Tämän vuoksi tästä näkökulmasta näyttää siltä, että saksalaiset pyrkivät Holocaust-muistomerkkinsä avulla katkaisemaan välinsä natsi-Saksaan. Muistomerkki edustaa uutta alkua. *Ars memorativan* näkökulmasta näyttää kuitenkin siltä, että muistomerkin avulla holokaustista tulee vain yksi merkki monien muiden joukkoon ja se liitetään osaksi laajaa ja lineaarista Saksan kansallista historiaa.

Oli kummin vain, joka tapauksessa katson, että Holocaust-muistomerkin avulla saksalaiset pyrkivät selvittämään välejään vaikean menneisyytensä kanssa ja tällä tavoin tuottamaan yhteiskuntaansa konsensusta. Näin ollen saksalaiset eivät missään nimessä rakenna muistomerkkiä heikentääkseen itseään, vaan muistomerkki rakennetaan juuri siksi, että yhdistynyt Saksa voisi vihdoinkin jatkaa elämänsä eheämpänä ja kokonaisempana kuin mitä se on tähän asti tehnyt.

Muistin poliittisuutta tarkasteleva luentatapa onnistuu horjuttamaan lineaarista kansakunnan kertomusta ja muistikäytäntöjen kuviteltua luonnollisuutta sekä käsitystä muistista pelkästään fyysisenä ominaisuutena. Se osoittaa, että kyse on paljon muusta kuin ”pelkästä muistelemisesta”. Saksan Holocaust-muistomerkin rakentaminen on nykypäivän poliittinen teko, jonka avulla Saksa muokkaa niin menneisyyttään kuin nykypäivän arvomaailmaansa. Se on paljon enemmän kuin vialton juutalaisille osoitetun kunnioituksen paikka. Se on representaatio, joka osallistuu saksalaisen

todellisuuden ja identiteetin tuottamiseen ja jonka avulla saksalaiset muokkaavat omaakuvaansa.

Andreas Huyssen katsoo, ettei yksikään muistomerkki kykene välittämään holokaustia sellaisenaan eikä tämä edes olisi toivottavaa. Holokaustin muistomerkkien voimavara ja mahdollisuudet ovat ennemminkin näiden merkkien keskinäisessä vuorovaikutuksessa ja intertekstuaalisuudessa. Näin ollen holokaustin muistomerkkien menestystä tulisi mitata sillä, kuinka hyvin ne onnistuvat herättämään keskustelua ja synnyttävät kiinnostusta muita tekstejä ja tarinoita kohtaan ja kuinka ne

työntävät ajattelua eteenpäin. (Huyssen 1993, 259.) Tässä on myös Berliinin Holocaust-muistomerkin onnistumisen tai epäonnistumisen mahdollisuus. Mikäli muistomerkki herättää ihmisissä tunteita, se on onnistunut menneisyyden käsitteilyssä. Mikäli muistomerkin valmistuminen merkitsee vain soveliaan ratkaisun tai lopputuloksen löytymistä, muistomerkistä tulee traumaattisen menneisyyden torjumisen ja unohtamisen väline. Siitä tulee osa virallista diskurssia tai jopa hokemaa, joka ei enää kosketa ketään, ja se epäonnistuu pahasti juutalaisten joukkotuhon muistamisessa.

LÄHTEET

- Aaltola, Mika. 2003. *Suomen ulkopoliittikan kielipelejä. Analyysi ulkopoliittikan tutkimuksesta 1970–2003*. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy, Juvenes Print.
- Booth, W. James. 1999. Communities of Memory: On Identity, Memory, and Debt. *American Political Science Review* 93:2, 249–263.
- Boyarin, Jonathan. 1994. Space, Time and the Politics of Memory. Teoksessa Jonathan Boyarin (ed.), *Remapping Memory: The Politics of TimeSpace*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Carruthers, Mary. 1990. *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edkins, Jenny. 1999. *Poststructuralism & International Relations: Bringing the Political Back In*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Edkins, Jenny. 2003. *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eskola, Katarina ja Peltonen, Eeva. 1997. Muisto. Teoksessa Katarina Eskola ja Eeva Peltonen (toim.), *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Gray, Peter ja Kendrick, Oliver. 2001. Memory of Catastrophe. *History Today* 51:2, 9–15.
- Hall, Stuart. 1999. *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.
- Huyssen, Andreas. 1993. Monument and Memory in a Postmodern Age. *Yale Journal of Criticism* 6:2, 249–261.
- Johnston, Steven. 2002. The Architecture of Democratic Monuments. *Strategies: Journal of Theory, Culture & Politics* 15:2, 197–218.
- Jorgensen, Estelle R. 1990. Music and International Relations. Teoksessa Jongsuk Chay (ed.), *Culture and International Relations*. New York: Praeger Publishers.
- Koselleck, Reinhart, Narr, Wolf-Dieter ja Palonen, Kari. 2000. Ajan kerrostumat ja mahdollisuudet. Keskustelu Bielefeldissä helmikuussa 1990. Teoksessa Kia Lindroos ja Kari Palonen (toim.), *Politiikan aikakirja. Ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*. Tampere: Vastapaino.
- Koselleck, Reinhart. 2002. *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press.
- LaCapra, Dominick. 1997. Revisiting the Historians' Debate. Mourning and Genocide. *History & Memory* 9:1/2, 80–112.
- Lapid, Yosef. 2001. Identities, Borders, Orders: Nudging International Relations Theory in a New Direction. Teoksessa Mathias Albert, David Jacobson ja Yosef Lapid (eds.), *Identities, Borders, Orders. Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lindgren, Liisa. 2000. *Monumentum: Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. Helsinki: SKS.
- Lindroos, Kia ja Palonen, Kari. 2000. Aika politiikan kohteena. Teoksessa Kia Lindroos ja Kari Palonen (toim.), *Politiikan aikakirja. Ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*. Tampere: Vastapaino.
- Myly, Juhani. 2002. *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*. Turku: Kirja-Aurora.
- Määttänen, Kirsti. 1996. Muisti ja muistamisen tunnot. Teoksessa Kirsti Määttänen ja Tuomas Nevanlinna (toim.), *Muistikirja. Jälkien jäljillä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Määttänen, Kirsti ja Nevanlinna, Tuomas. 1996. Esipuhe. Teoksessa Kirsti Määttänen ja Tuomas Nevanlinna (toim.), *Muistikirja. Jälkien jäljillä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Nora, Pierre. 1996. General Introduction: Between Memory and History. Teoksessa Pierre Nora (ed.), *Realms of Memory. Rethinking the French Past*. Volume I: Conflicts and Divisions. New York: Columbia University Press.
- Nyky-suomen sanakirja*. 2002. Kolmas osa. 15. Painos. Porvoo: WSOY.
- Nyysönen, Heino. 2001. Muiston ja muistuttamisen politiikka. *Politiikka* 43:1, 26–36.
- Olick, Jeffrey K. 1999. Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory* 17 (3): 333–348.
- Palonen, Kari. 1987. *Tekstistä politiikkaan. Johdatus tulkintataitoon*. Julkaisuja 54. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Valtio-opin laitos.
- Palonen, Kari. 1993. *Politikointi – politisointi – politiikka. Tulkinta politiikan pelikielikaikaloista*. Opetusmonisteita 1. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Valtio-opin laitos.

- Parvikko, Tuija. 2002. Aikalaisen arvostelukyky ja muistin politiikka. *Kosmopolis* 32:3, 93–111.
- Reiners, Ilona. 2001. *Taiteen muisti. Tutkielma Adornosta ja Shoahista*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Rose, Steven. 1994. *Molekyyleistä muistiksi*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Art House.
- Vähämäki, Jussi. 1996. Muistiinpanoja. Teoksessa Kirsti Määttänen ja Tuomas Nevanlinna (toim.), *Muistikirja. Jälkien jäljillä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Wilcken, Dagmar von. 2002. Ausstellungskonzept für den Ort der Information. Julkaisussa Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas (toim.), *Tätigkeitsbericht 2000–2002*.
- Yates, Frances A. 1966. *The Art of Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Young, James E. 1993. *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven & London: Yale University Press.